

Demokrat Parti Dönemi Ağrı'ya Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlarına Kantitatif Bir Yaklaşım (1950–1960)

A Quantitative Approach to Public Expenditures and Investments in Ağrı During the Democrat Party Period (1950–1960)

Harun AYDIN¹
S. Esin DAYI²

¹Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Ana
Bilim Dalı, Ağrı, Türkiye

¹Ağrı İbrahim Çeçen University,
Faculty of Science and Letters,
Department of History, Ağrı, Turkey

²Atatürk Üniversitesi, Atatürk
İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü,
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana
Bilim Dalı, Erzurum, Türkiye

²Atatürk University, Graduate
School of Atatürk Principles and
Revolution History, Department of
Atatürk Principles and Revolution
History, Erzurum, Turkey

ÖZ

Bu çalışma, Türkiye'nin İran sınırında yer alan Ağrı ili gibi az gelişmiş bölgelerde devlet tarafından gerçekleştirilen kamu harcamaları ve yatırımlarının, bölgesel kalkınma ve ekonomik büyümeyi nasıl etkilediği ele alınmıştır. Çalışma kapsamında Ağrı'ya gerçekleştirilen kamu harcamalarını ve yatırımları incelemek amacıyla Demokrat Parti iktidarı dönemini seçilmiştir. Bu dönem, bölgesel kalkınma politikalarının ve bölgenin ekonomik gelişimine yönelik önemli kararların alındığı bir zaman dilimini temsil etmektedir. Demokrat Parti döneminde Türkiye'de çeşitli politika değişiklikleri ve reformlar gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde çok sayıda yol, köprü, baraj, okul gibi altyapı projeleri hayata geçirilmiştir. Bu kapsamda Ağrı'ya asayiş, bayındırlık, eğitim, kültür, sağlık, tarım ve hayvancılık alanlarında harcamalar ve yatırımlar yapıldığı kantitatif olarak ortaya konulmaya çalışıldığı, kaynakların kalkınma sürecinde hangi alanlarda yoğunlaştığı üzerinde de durulmuştur. Bazı yıllarda ise kurum amirlerinin istekleri doğrultusunda bakanlıklardan yatırım taleplerinde bulunulmuştur. Çoğu zaman ise şehrin milletvekilleri ve kurumları tarafından harcama ve yatırım talepleri yapıldığı arşiv kayıtlarına ve şehrin yerel gazetelerine yansımıştır. Modern devletlerin vergi toplama ve kamu yatırımları yapma yetenekleri, toplumun refahını artırmak ve kamu hizmetlerini sağlamak için kritik bir role sahiptir. Bu yatırımlar sayesinde, devletle halk arasındaki bağı güçlendirilir ve bir toplumun genel gelişimine katkıda bulunabilir. Çalışmamızda, Başkanlık Cumhuriyet Arşivi, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), yerel ve ulusal medya kaynaklarından sağlanan verilere dayanılmıştır. Bu kaynaklar, çeşitli disiplinlerde bilgi toplama ve analiz yapma amacıyla kullanılan önemli bilgi kaynakları olarak kabul edildiği için bu kaynaklara yoğunlaşmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ağrı, Asayiş, Bayındırlık, Demokrat Parti, Kamu Harcamaları ve Yatırımları, Sağlık

ABSTRACT

This study examines how public expenditures and investments made by the state affect regional development and economic growth in underdeveloped regions such as Ağrı province, located on the Iranian border of Turkey. Within the scope of the study, the period of the Democratic Party government was chosen to analyze public expenditures and investments in Ağrı. This period represents a time when regional development policies and important decisions were taken for the economic development of the region. Various policy changes and reforms were realized in Turkey during the Democrat Party period. Many infrastructure projects, such as roads, bridges, dams, and schools, were realized during this period. During the Democrat Party rule, it is tried to reveal quantitatively that expenditures and investments were made in Ağrı in the fields of public order, public works, education, culture, health, agriculture, and animal husbandry, and it is also emphasized in which areas the resources were concentrated in the development process. In some years, investment requests were made from the ministries in line with the requests of the heads of the institutions. Most of the time, expenditure and investment requests were made by the city's deputies and institutions, as reflected in archival records and local newspapers. The ability of modern states to collect taxes and make public investments plays a critical role in improving the welfare of society and providing public services. Through these investments, the bond between the state and the people is strengthened, which can contribute to the overall development of a society. Our study is based on data from the Presidential Republican Archives, the Turkish Statistical Institute

Geliş Tarihi/Received: 06.05.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 30.10.2023

Yayın Tarihi/Publication Date: 31.01.2024

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:

Harun AYDIN

E-mail: haaydin@agri.edu.tr

Atif: Aydın, H. and Esin Dayı, S. (2024).
Demokrat Parti Dönemi Ağrı'ya Yapılan
Kamu Harcamaları ve Yatırımlarına
Kantitatif Bir Yaklaşım (1950–1960).
Turcology Research, 79, 124-135.

Cite this article as: Aydın, H., & Esin
Dayı, S. (2024). A Quantitative Approach
to Public Expenditures and
Investments in Ağrı During the
Democrat Party Period (1950–1960).
Turcology Research, 79, 124-135.

Content of this journal is licensed
under a Creative Commons
Attribution-NonCommercial 4.0
International License.

(TÜİK), and local and national media sources. We focused on these sources as they are considered to be important sources of information used for information gathering and analysis in various disciplines.

Keywords: Ağrı, Public Security, Public Works, Democrat Party, Public Expenditures and Investments, Health

Giriş

Harcama terimi, bireylerin veya kurumların elde ettikleri gelirleri, belirli amaçlar doğrultusunda tüketim için kullanma sürecini tanımlar. Gelir, kişilerin veya kurumların çeşitli kaynaklardan elde ettiği finansal kaynakları ifade ederken, harcama ise bu kaynakların ne şekilde ve hangi amaçlar doğrultusunda harcadığını gösterir. Bu terimler, devletin gelir ve giderlerini açıklarken de önemli bir role sahiptir (Edizdoğan, 2021: 45). Kamu harcaması, genellikle devletin varlığını sürdürebilmesi ve üstlendiği görevleri yerine getirebilmesi için yaptığı tüm giderleri ifade eder. Bu harcamalar, devletin temel fonksiyonlarını yerine getirmesi ve toplumun refahını artırmak amacıyla gerçekleştirdiği harcamaları içerir. Dar anlamda ise devlet (Genel ve Katma Bütçeli İdareler) ve mahalli idarelerin (Belediye, İl Özel İdaresi ve Köyler) eliyle yapılan harcamalardır. Bu harcamaların içinde bayındırlık, eğitim, savunma, sağlık giderleri ile sosyal yardımlardır (Kopar, 2009: 2). Geniş anlamda ise devlet bütçesi ile yapılan harcamalara ek olarak kamu kurum ve kuruluşlarının (İdari) yaptığı harcamalar ile vergilerden muaf tutulmuş veya devletin almaktan vazgeçtiği vergi gelirlerinin toplamından oluşan harcama kalemidir. Harcama yapan kuruluşlar; Mahalli İdareler, Bağış, Yardımlar ve Sosyal Güvenlik Kurumlarıdır (Edizdoğan, 2021: 72).

Kamu harcamalarının temel fonksiyonu, toplumsal refahı sağlamaktır. Özellikle günümüzde eğitim, sağlık, ulaşım ve tarım gibi kritik alanlara ayrılan bütçe payı giderek artmaktadır. Bu harcamalar ile ülkenin gelişmişliği arasında doğrudan bir bağlantı bulunmaktadır. Devlet, en fazla toplumsal fayda sağlamak amacıyla hizmetler üretmektedir. Ülkenin gelişmişlik düzeyi veya az gelişmişlik düzeyi, kişi başına düşen milli gelir ve sosyal hizmet harcamalarının bütçe içindeki payı gibi faktörlere dayalı olarak değerlendirilir (Ulutürk, 1997: 131-132).

Osmanlı İmparatorluğu döneminde kamu harcamaları ve yatırımları, hem devletin kendi kaynaklarıyla hem de o dönemde aktif olan vakıflar aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Bu dönemdeki kamu harcamaları ve vakıfların rolü, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik, sosyal ve idari yapısını anlamak açısından önemlidir (Yediylidiz, 2012: 479-486; Bayartan, 2008: 162). Bu hizmetler Cumhuriyet döneminde devlet eliyle yapılmıştır.

Türkiye'de Demokrat Parti'nin iktidara geldiği 14 Mayıs 1950 seçimleri, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) iktidarının sona erdiği bir dönemin başlangıcıdır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA).30.1.0.0.51.309.7). Demokrat Parti'nin iktidarının ilk döneminde, 1950'lerin ortalarından itibaren Türkiye'de uygulanan iktisat politikaları belirli hedeflere odaklanmıştır. Bu politikalar, özellikle ekonomik kalkınma, serbest piyasa ekonomisi, özel sektörün teşvik edilmesi ve altyapı geliştirmeye yönelik olmuştur (Topçu, 2017: 131).

1954-1960 dönemi Türkiye'nin ekonomik yapısının değiştiği, dış ticaret politikalarının gözden geçirildiği ve iç piyasa odaklı sanayileşme politikalarının benimsendiği bir dönemdir. Bu dönemdeki ekonomik durgunluk ve dış ticaret dengesizlikleri, ekonomik politika değişikliklerine yol açmıştır. Bu dönemde yapılan kamu harcama ve yatırımları ekonomik politika doğrultusunda gerçekleştirilmiştir (Boratav, 2019: 119).

Demokrat Parti'nin iktidarda olduğu dönemlerde, Ağrı ili için çeşitli alanlarda kamu harcamaları ve yatırımlar gerçekleştirilmiştir. Bu harcamalar ve yatırımlar, bölgenin kalkınma sürecine nasıl katkı sağladığını değerlendirmek amacıyla, kantitatif bir analiz yapılmıştır. Harcama ve yatırımların alanları:

Asayiş ve Güvenlik: Ağrı ili için asayiş ve güvenliği sağlamak amacıyla polis teşkilatının güçlendirilmesi, kamu güvenliği projeleri ve güvenlik altyapısı gibi harcamalar yapılmış. Bayındırlık ve Altyapı: Yollar, köprüler, su temini, kanalizasyon gibi bayındırlık projeleri, bölgenin altyapısını güçlendirmek için gerçekleştirilmiştir. Eğitim ve Kültür: Eğitim sektörüne yapılan harcamalar, okulların inşası ve eğitim programlarının desteklenmesi gibi alanlarda yoğunlaşmış, kültürel etkinliklerin ve tesislerin desteklenmesi, bölgenin kültürel kimliğini koruma amacıyla yapılmıştır. Sağlık: Sağlık hizmetlerine yönelik harcamalar, hastanelerin inşası ve sağlık personelinin istihdamı gibi alanlarda yoğunlaşmıştır. Tarım ve Hayvancılık: Tarım ve hayvancılık sektörlerine yönelik destekler, sulama projeleri, tarım ekipmanlarının sağlanması gibi alanlarda çalışmalar yapılarak şehrin eksiklikleri giderilmeye çalışılmıştır.

Ağrı'ya Yapılan Bayındırlık Harcamaları ve Yatırımlar (1950-1960)

Demokrat Parti'nin tüzüğü'nün 67. Maddesinin g bendinde bayındırlıkla ilgili şu ifadeler yer almaktadır; *"İdare kurulları kendi çevrelerindeki bütün siyasî çalışmalarla yakından ilgilenerek çevrenin toplumsal, ekonomik, sağlık, bayındırlık ve diğer konular hakkında belediyeler ve il genel meclislerindeki partilileri aydınlatmak, bunların çalışma yönlerini göstermek, seçimlerde yapılması gereken işleri çevrenin özelliklerine göre düzenlemek ve yürütmek"* (Demokrat Parti Tüzüğü, tarih yok: 33). 67. Maddeden anlaşılacağı üzere; Yerel yönetimlere önem verildiği, halkın ihtiyaçlarının gözetildiği, iktidara gelmenin yollarından birinin yerelden geçtiği hususunda çıkarımda bulunmak mümkündür.

CHP iktidarı altında, Türkiye'nin doğu illerinin kalkınması için çeşitli harcama ve kalkınma planları hayata geçirilmiştir. Bu kapsamda, 1948 yılında *"Doğu Kalkınma Programı"* oluşturulmuş ve bu programın finansmanı için 10 milyon lira bütçe ayrılmasına karar verilmiştir. Program, doğu illerindeki ekonomik kalkınmayı teşvik etmek, altyapıyı iyileştirmek, tarım projelerini desteklemek, eğitim ve sağlık hizmetlerini geliştirmek gibi amaçlar taşımıştır (Cumhuriyet, 13.11.1948: 1-3). Doğu Kalkınma Programı, 10 Mayıs 1949 gün ve 3/9223

Tablo 1.
Ağrı Ceza Mahkemelerinde Görüşülen Dava ve Hüküm Sayıları

Yıllar	Mahkûmiyet	Beraat	Tecil vd.	Toplam
1950	316	224	767	1307
1951	508	239	205	952
1952	615	267	252	1134
1953	695	405	471	1571
1954	486	436	399	1321
1955	714	616	516	1846
1956	707	723	467	1897
1957	497	621	412	1530
1958	514	387	430	1331
1959	517	563	457	1537

sayı ile Bakanlar Kurulu tarafından Nisan 1950 tarihinde kabul edilmiştir (Özdemir, 2006: 170). Hükümet programı ve bütçe, Meclis'te 1949 yılında görüşüldükten sonra, Ağrı-Tutak-Patnos-Van yolunun yapımına başlamak için 400.000 lira tahsis edilmiş ve yaklaşık 40 kilometrelik bir bölümü tamamlanmıştır. Şehirde bulunan köprülerin ve şoselerin inşası ve onarımı için de 100 bin lira bütçe ayrılmıştır. Ayrıca, İçişleri Bakanlığı tarafından şehrin elektrik altyapısı için 653.942 lira ve içme suyu projesi için de 380.833 lira ödenek tahsis edilmiştir (Ulus, 27.09.1949: 5).

Bu program çerçevesinde, 9 yıllık dönemin üçüncü aşaması için planlanan yol ağı içerisine dâhil edilmemiş olan ve toplamda 2.500 kilometrelik bir yol ağı tasarlanmıştır. Bu tasarlanan yol ağı içerisinde, Muradiye-Doğu Beyazıt-Iğdır Yolu, Ağrı-Kağızman Yolu ve Ağrı-Tutak-Patnos-Erciş-Van Yolu gibi yollar programın kapsamına alınmıştır. İlk aşamada, Ağrı-Erciş Yolu için 300.000 lira ödenek tahsis edilmiştir (Bayındırlık Dergisi, 1949: 33; Tunç, 2019: 57).

11 Şubat 1950 tarihinde 5539 sayılı Kanun ile Karayolları Genel Müdürlüğü kurulmuştur (Resmi Gazete, 16.02. 1950: 17775). 1950 yılında, Türkiye'deki devlet yolları dışında kalan il ve köy yollarının bakım ve onarım ihtiyacını karşılamak için yaklaşık 700 milyon lira gerektiği belirlenmiştir. Bu ihtiyaçların karşılanması amacıyla, 1950 yılı genel bütçesinden toplamda 7 milyon lira ayrılmıştır. Bu bütçeden, Ağrı ilinin il ve köy yollarının onarımı için 45.000 lira tahsis edilmiştir. Ayrıca, halkın su temini işleri için 13.000 lira ayrılmış ve toplamda 58.000 lira ödenek tahsis edilmiştir. (BCA. Yer: f.30-18-1-2, y.122.33.16.).

Ağrı Valiliği tarafından 20 Ekim 1950 tarihinde Başbakanlığa yazılan raporda; Doğubayazıt'ın içme suyu ve elektrik işinin, Doğu Kalkınma Programı veya İller Bankası tarafından yapılması talep edilmiştir. İçişleri Bakanlığı tarafından bu konu görüşülmüş ve içme suyu için 230.861 liralık keşif bedelinin not edildiği bu programa dâhil edilemeyeceği ve ikinci bir programa dâhil edileceği ifade edilmiştir. Elektrik tesisatının ise fondan yaptırılması için herhangi bir talepte bulunulmadığı; fondan talep edilirse, Bayındırlık Bakanlığı tarafından fon kaynakları müsaade edilirse yapılması ifade edilmiştir. Şehirde büyük bir sıkıntı haline gelen memur evinin eksik olması sebebiyle yeni ev yapılması talep edilmiş Bayındırlık Bakanlığı tarafında bu talep ödenek bulunması koşuluyla uygun olacağı ifade edilmiştir. Ağrı ile Erzurum arasında bulunan kışın özellikle Horasan ve Erzurum ile irtibatın sağlandığı güzergâhın biran evvel yapılması istenmiş. Bu yolun yaz kış temizlendiği, fakat Karaköse- Kağızman yolunun ilçeyi bağlayan ikinci derece yol olduğu için devlet yolları arasına alınmasına imkân olmadığı belirtilmiştir (BCA. Yer: f.30-10-0-0, y. 66-438-4:8-9.).

Ağrı Valiliği tarafından 20 Ekim 1950 tarihinde Başbakanlığa iletilen rapora göre, ilin şehirlerarası telefon hizmetinden yararlanabilmesi için telekomünikasyon altyapısının Erzurum'dan Gürbulak Gümrük Kapısı'na kadar uzatılması talep edilmiştir. Bu talep sonucunda Ulaştırma Bakanlığı, programda yer almayan Erzurum-Karaköse-Doğubayazıt hattının programa dâhil edildiğini belirtmiştir. Bu girişimle, iletişim altyapısının Ağrı ilinde geliştirilmesi ve şehirlerarası telefon hizmetinin ilin sakinleri için erişilebilir hale getirilmesi amaçlanmıştır (BCA. Yer: F.30-10-0-0, y.66-438-4:10.).

Şehirlerde meydana gelen doğal afetlerde devlet her daim hızlı hareket ederek sorunu çözmüştür. Ağrı ili merkez ilçesine bağlı Aşağı Sürbehan Köyü'nde meydana gelen sel felaketi nedeniyle bu yöre halkının münasip bir alana yerleştirilmesi 5098 Sayılı Kanunun İkinci Maddesi'ne göre, İcra Vekilleri Heyeti'nce 21 Ekim 1953 tarihinde kararlaştırılmıştır (BCA. Yer: 30-18-1-2, y.133-83-17.). Akabinde ev ve ahırları yıkılan Sürbehan köyünde bulunan 50 kişiye ev ve ahır yaptırılmaları için parasız kerestelik ağaç verilmiştir (BCA.Yer: 30-18-1-2, y.133-83-15.).

Tablo 2.
1950-1960 Yılları Arası Ağrı'da İlköğretim Sayısı (Devlet İstatistik Enstitüsü, 1973: 19)

Yıl	Okul Sayısı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
1949-1950	88	133	5.288
1954-1955	117	183	7.925
1959-1960	135	32	10.277

Tablo 3.
1950–1960 Yılları Arası Ağrı'da Ortaöğretim Sayısı (Devlet İstatistik Enstitüsü, 1973: 40)

Yıl	Okul Sayısı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
1949–1950	2	13	166
1954–1955	3	20	245
1959–1960	5	50	611

Tablo 4.
1950–1969 Yılları Arasında Ağrı'da Ayakta ve Yatarak Tedavi Görenler (T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 1951: 155–157; T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Yok: 116)

Yıllar	Hastane Sayısı	Yatak Sayısı	Yatakta Tedavi görenler	Ayakta Tedavi Görenler	Toplam
1950	1	50	486	1.478	1.964
1951	1	50	509	2.008	2.517
1952	2	60	673	3.316	3.989
1953	2	60	765	3.534	4.299
1954	2	65	759	3.152	3.911
1955	2	65	1.134	6.232	7.366
1956	3	75	1.002	6.140	7.142
1957	3	75	971	7.626	8.597
1958	4	85	1.007	6.384	7.391
1959	4	85	1.093	10.38	11.231

Bayındırlık Bakanlığı bütçesinden Ağrı ilinin köy yollarının ve içme suyu projelerinin finanse edilmesi amacıyla 500 bin lira ödenek ayrılmasına karar verilmiştir. Ödenekle birlikte bir greyder ve bir buldozer gibi iş makineleri satın alınması planlanmıştır (Yayla Gazetesi, 10.09.1953: 1). Bu girişim, ilin altyapısının iyileştirilmesi ve köy yollarının bakımının yapılması için atılmış bir adımdır. Ayrıca 1955 yılında Erzurum ile Ağrı arasında bir telefon irtibat hattı kurulmuştur (T.C. Ağrı Valiliği, 1969: 119).

İller Bankası kazancından, 1949 yılından 1955 yılına kadar olan süre zarfında Ağrı'ya bayındırlık ve konaklama alanında şu harcamaları yapmıştır: 1949 yılında 5,540 lira ile Cumaçay Misafirhanesi ve 5.540 lira ile Taşlıçay Misafirhaneleri yapılmıştır. 1953'te Murat Bucağı Misafirhanesi 17.634 liraya yapılmıştır. 1955'te 20,117 lira ile Diyadin-Omuzbaşı Misafirhanesi yapılmıştır (T.C. Ağrı Valiliği, 1969: 207). İller

Tablo 5.
1950–1960 Yılları Arası Toplam Ekili Alan ve Ürün (Ceylan, 2021: 432)

Yıllar	1950		1960	
	Ekim Alanı	Üretim	Ekim Alanı	Üretim
Tahıllar	580.510	81.390	1.632.250	196.070
Buğday	400.000	50.000	1.125.000	130.000
Arpa	180.000	20.000	500.000	65.000
Çavdar	0	0	5.570	779
Mısır	2.100	1.000	1.110	193
Mahlût	3.000	300	880	98
Baklagiller	650	233	1.400	112
Nohut	150	33	0	0
Mercimek	500	200	1.000	80
Burçak	0	0	400	32
Sanayi Bitkileri	11.500	6.050	16.680	22.670
Patates	4.000	4.900	9.000	13.500
Şekerpancarı	0	0	7.050	8.968
Keten	4.500	150 kg yağ	0	0
Soğan	3.000	1.000	0	0
Kavun-Karpuz	5.000	5.000	10.000	4.065
Meyve	0	0	10.050	4.100
Toplam	590.750	93.673	1.670.380	227.017

Tablo 6.

1950–1960 Yılları Arası Hayvan Sayısı (T.C. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1956: 20; Ceylan, 2021: 443)

Yıllar	1950	1960
Hayvan Türleri	Sayısı	Sayısı
At	6.578	15.671
Eşek	1255	3.454
Deve	90	13
Manda	11.229	15.990
Siğir	154.264	270.970
Koyun	583.398	604.424
Kıl Keçisi	101.271	98.431
Tiftik Keçisi	1.081	222
Tavuk	-	206.000
Arı Kovanı	-	3.775

Bankası tarafından 1950 yılından 31 Ağustos 1959 tarihine kadar çeşitli şehirlerde hidroelektrik ve şebeke hatları inşa edilmiştir. Bu çerçevede Ağrı iline yönelik hidroelektrik tesisi ve su tesisleri projeleri hayata geçirilmiştir. İşte bu projelerin bazı detayları: Ağrı'ya hidroelektrik tesisi için senelik bir senede 1.050.000 Kwh gücünde proje ve tutarı olarak 436.332 lira ödenek tahsis edilmiştir. Bu projeler, kaptaj (su toplama), isale (sutaşıma), depo (su depolama) ve şebeke hatları (su dağıtım) gibi su tesislerini kapsamıştır. Ayrıca, Doğubayazıt, Patnos, Diyadin ve Eleşkirt gibi Ağrı ilçelerine yönelik su tesisleri projeleri de gerçekleştirilmiştir. Doğubayazıt'ta kapasitesi 171.000 Kwh olan proje için 228.128 lira bütçe tahsis edilmiştir. Patnos'ta kapasitesi 108.000 Kwh olan proje için 84.604 lira bütçe ayrılmıştır. Diyadin'de kapasitesi 25.200 Kwh olan proje için 94.786 lira bütçe tahsis edilmiştir. Eleşkirt'te ise kapasitesi 32.000 Kwh olan proje için 450.000 lira bütçe ayrılmıştır (BCA.Yer:30-1-0-0, y.110-691-6-9: 17).

Ağrı ve köylerinde 1957'de su sorunlarının çözümü için Ağrı Valiliği bütçesine 150 bin lira tahsis edilmiştir (BCA.30.1.0.0.74.471.17). Eylül 1957 tarihinde Ağrı ve ilçelerinde su ihtiyacı olan yerleşim birimlerine 52 çeşmenin açılışı, Devlet Vekili Celal Yardımcı ve Ağrı Valisi'nin katılımı ile gerçekleşmiştir. Çeşmelerin merkezi olarak Bocukmansur yerleşim birimi kabul edilmiştir (Demokrat Ağrı Gazetesi, 25.09.1957: 1).

Tutak İlçesi'nde 1958 yılında yapımına başlanması planlanan Kaptaj, İsale, Depo ve şebeke hattının 88 ton kapasiteli, 600 lira maliyetli ve Aralık 1960 tarihinde bitirilmesi planlanmıştır (BCA.Yer: 30-1-0-0, y.110-691-6:23).

Eleşkirt ilçesinin 1958'de elektrik sorunlarının çözümü için elektrik motoru satın alınmıştır. Açılışa, Ağrı Valisi Hakkı Baykal ve halkın katılımı sağlamıştır (Yayla Gazetesi, 13.12.1958: 1). 17 Eylül 1958'de Ağrı Valisi Hakkı Baykal, Ağrı'da bulunan gazetecilere şehrin ihtiyaçları hakkında açıklama yapmıştır. Ağrı ilinde bir yıl içinde 89 çeşmenin yapımına başlandığı 49'nun yapımın bittiği ve 10 köye de tulumba ile su verildiği bilgisini vermiştir (Şark Ekspres, 19.09.1958: 1).

Bayındırlık Bakanlığı tarafından Ağrı ili ve köylerinin yollarına sarf edilmek üzere 100.000 lira ödenek tahsis edilmiştir (Şark Ekspres, 09.03.1960: 1). Bayındırlık ve Milli Eğitim Vekilliği tarafından 1960 yılı Ağrı İli İmar Programı tespit edilmiştir. Bu kapsamda 3 milyon lira ödenek ayrılmıştır. 98 köye içme suyu ve 320 metre uzunluğunda köy yolu inşasına karar verilmiştir (Şark Ekspres, 04.04.1960: 1).

Demokrat Parti iktidarında Bayındırlık Bakanlığı tarafından Ağrı'ya yapılan kamu harcamaları ve yatırımları, 1951–1955 döneminde 1.245.430,92 lira olup; kişi başına 8,01 lira harcama yapılmış; 1956–1960 yılları arasında Ağrı'ya yapılan kamu harcamaları toplamda 2.557.234,52 lira olarak ifade edilmiştir. Bu harcamaların kişi başına düşen miktarı ise 14,10 lira olarak belirtilmiştir (Aşgın, 2000: 143–146).

Ağrı'ya Yapılan Asayiş Harcamaları ve Yatırımlar (1950-1960)

Demokrat Parti hükümeti, ülkenin genel güvenliğini sağlamak ve asayiş korumak amacıyla çeşitli önlemler almıştır. Ancak, bu dönemde bazı eleştiriler de yöneltilmiş, özellikle siyasi muhaliflere karşı sert önlemler ve sansür uygulamaları eleştirilmiştir. Bu nedenle, Demokrat Parti dönemi asayiş politikaları hem olumlu hem de eleştirel bakış açılarıyla değerlendirilmiştir. Fakat Demokrat Parti'nin tüzüğü incelendiği zaman asayiş ile ilgili olarak herhangi bir maddeye rastlanılmamıştır. Ayrıca partinin iktidara geldiği 1950 yılından iktidarının son günlerine kadar asayişle ilgili olarak çeşitli çalışmalar yaptığı dönemin kaynaklarına yansımıştır. 1934 yılında 2510 sayılı İskân Kanunu (Resmî Gazete, 21.06.1934: 4003–4009) kapsamında yasaklanan bazı bölgeler Demokrat Parti iktidarı döneminde yeniden yerleşime açılmıştır. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın imzası ile Ağrı Yasak Bölgesinin, Kars'taki Ilıca, Ağrı'da bulunan Takaltı, Serdarbulak, Karnıyarık, Şehigerdan ve Yukarı Niço köylerinin doğu kısmında kalan ve Küçük Ağrı Dağı'nın içinde bulunduğu alan hariç diğer yasaklı alanlara halkın serbestçe girmesine, iskân ve ikametini Bakanlar Kurulunun 5098 sayılı kanununun 1'nci maddesine göre 1 Temmuz 1950 tarihinde müsaade edilmiştir (BCA.Yer: 30-18-1-2, y.123-53-20).

Ağrı Valiliği tarafından 20 Ekim 1950 tarihinde Başbakanlığa yazılan raporda; Ağrı İl Emniyeti için 7 polis daha görevlendirilmesi ve Emniyet Amirliği için ise bir Jeep verilmesi talep edilmiştir. İçişleri Bakanlığı tarafından verilen cevapta; ekonomik durum sebebiyle Jeep tahsisi uygun görülmemiş kadro yetersizliği olduğu için de ek polis kadrosu verilmemiştir (BCA. Yer: 30-10-0-0, y.66-438-4: 8-19).¹

1 19. yüzyılın ikinci yarısında Ağrı havalisinde yaşanan asayiş problemleri dolayısıyla bölgeye zabıta ve polislerin ilk defa sevk edilmesi kararı alınmış, yaşanan mali problemler dolayısıyla da asker ve askeri mühimmat sevki hususunda zorluklar çekilmiştir. Aradan yaklaşık olarak yüz yıl geçmesine rağmen pek bir ilerlemenin kaydedilmediği de dikkat çeken hususlardandır. (Pulat, 2022, s. 209–211)

1952 yılında Ağrı yasaklı bölgesine, Tamiş Şirketi elektrik montaj işinde çalıştırılacak, Alman uyruklu Kurt Hann adlı kişinin, altı ay süreyle ikinci yasak bölgede çalışmalar yapması için Milli Savunma Bakanlığı'nın uygun görmesi İçişleri Bakanlığının 2 Temmuz 1952 tarihli 621-314-51/13642 sayılı yazısı üzerine 1110 Sayılı Kanunun 1'nci Maddesi'ne göre 4 Temmuz 1952 tarihinde Bakanlar Kurulunca kararlaştırılmıştır (BCA.Yer: 30-18-1-2, y.129-53-12.).

1955 yılında Birinci Süvari Tümeni personelleri için, Ağrı'da eksik olan gayrimenkullerin temini noktasında gerekli oranda istimlak yapılmasına karar verilmiştir (BCA. Yer: 30-1-0-0, y.68-42-84.). Bu kapsamda istimlak için bütçe ayrılmıştır (BCA. Yer: 30-18-1-2, y.141-96-19.). 1956 yılı Kasım ve Aralık asayiş raporlarına göre Ağrı ilinde bir çatışma meydana gelmiş ve 25 kişi suçlu bulunup tutuklanmıştır. Bu dönemde Türkiye suç haritası çizilmiş Ağrı'da yoğun olarak hayvan hırsızlığı yapıldığı belirtilmiştir (BCA.Yer: 30-1-0-0, y.68-428-4.).

Ağrı'da bulunan Askeri birimleri denetleyip ve sınır güvenliği hakkında bir dizi incelemelerde bulunmak amacıyla 1957 yılında Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Tunaboş, Kara Kuvvetler Komutanı ve 15 kişilik heyet Ağrı'ya gelmiştir (Demokrat Ağrı, 29.07.1957: 1). Böyle bir ziyaretin sınırda gerçekleşmiş olmasının muhtemel sebebi 1958 Irak ihtilali öncesi Irak'ta meydana gelen karışıklıkların sınıra cereyan etmesi tehlikesinin görülme olasılığı gösterilebilir.

Demokrat Parti iktidarı döneminde Ağrı'da yaşanan en büyük asayiş sorunu "Tutak Olayı" dır. Tutak Belediye Başkanı Recep Duru, Haziran 1959 tarihinde Tutak'ta meydana gelen olaylar nedeniyle ilçeden bir grup vatandaş ile Ağrı Valisi Hakkı Baykal'ı ziyaret etmiş ve ilçede huzurun ve asayişin kalmadığını belirtmiştir (Karaköse Gazetesi, 16.06.1959: 1). Ulusal basında da bu durum yer almış Tutak'ta iki aşiretin kavga ettiği olayın tam olarak nedeninin bilinmediği, bu olaylar nedeniyle emniyet ve jandarmanın almış olduğu tedbirler sonucunda 250 kişilik bir köyün boşaltıldığı, bu kişilerinde Patnos İlçesine yerleştirildikleri ifade edilmiştir. Yerel basında da bu olay yer almıştır. Bu olaylar, neticesinde Tutak Kaymakamı görevden alınmış ve Eleşkirt Kaymakamı Selahattin Alpdoğan vekâleten atanmıştır (Karaköse Gazetesi, 22.06.1959: 1).

1950-1959 yılları arasında mahkemelerde görülen davalardaki mahkûmiyet, berat ve tecil sayılarındaki değişimler, bu dönemin hukuki ve yargısal dinamiklerine dair ilgi çekici bir perspektif sunmaktadır. Bu dönemde mahkemelerin aldığı kararlar, yıllara göre farklılık göstermiştir. Bazı yıllarda mahkûmiyetlerin arttığı, bazı yıllarda ise azaldığı görülmüştür. Ancak, genel olarak ele alındığında, bu kararların sayısal olarak benzerlikler gösterdiği anlaşılmaktadır. (T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü,1959: 190).

Demokrat Parti iktidarında, emniyet ve asayiş alanında Ağrı'ya yapılan kamu harcamaları ve yatırımları, 1951-1955 döneminde 2.828.548.83 lira olup; kişi başına 2,61 lira harcama yapılmış, 1956-1960 döneminde ise, 5.920.714.66 lira olup; kişi başına 32,65 lira harcama gerçekleşmiştir (Aşgın, 2000: 132-133).

Ağrı'ya Yapılan Eğitim ve Kültür Harcamaları ve Yatırımlar (1950-1960)

Demokrat Parti dönemi, Türkiye'nin eğitim sistemi üzerinde çeşitli etkiler bırakmış bir dönem olup ilk yıllardan itibaren okullaşma oranında artış meydana gelmiştir. Bu artış öğretmen ve öğrenci sayısına da yansımıştır. Okul sayısı, 1946-1947 yılında 15.131, 1950 yılında ise 17.428'e ulaşmıştır. On yıllık süre zarfında 21,323'e kadar yükselmiştir. Demokrat Parti'nin iktidarının ilk yıllarında 35.870 olan öğretmen sayısı 1960 yılında 51.388'e, 1950'de 1.616.626 olan öğrenci sayısı da 2.564.195'e ulaşmıştır (Topçu, 2017: 136).

Cumhuriyet Halk Partisi'nin iktidarının son döneminde -1947 yılında- Ağrı'da Okul İnşa Birliği kurulmuştur (Ulus, 04.09.1947: 4). 1947 yılında ise Alparslan İlkokulu açılmıştır (Alpaslan, 1982: 250). 1949 yılında 114 bin lira ödenek ayrılıp Doğubayazıt'ta beş derslikli bir ilkokul açılmıştır. Bu tarihte Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Doğubayazıt Ortaokulu'nun tamirati için 4.000 lira ödenek ayrılmıştır. Ağrı Merkezi bağlı Gerger, Doğubayazıt Tahilki, Eleşkirt Toprakkale, Diyadin Karapazar, Patnos Sarısu köylerinde beş okul yapılmasına karar verilmiştir (Ulus, 27.09.1949: 5).

Ağrı Valiliği tarafından 20 Ekim 1950 tarihinde Başbakanlığa yazılan raporda; şehirde İl Milli Eğitim kadrosuna 30 öğretmen alınması ve 30 okul yaptırılması; Akşam Kız Sanat Okulu'nun ise Kız Sanat Orta Okulu'na çevrilmesi talep edilmiştir. Fakat 1951 yılı bütçesi dâhilinde Ağrı İl ve köylerine 24-30 köy okulu yapılması uygun görülümüş; Akşam Kız Sanat Okulunun çevrilmesi ise uygun bulunmamıştır (BCA. Yer: 30-10-0-0, y.66-438-4:9.).

5830 sayılı Kanun ile hazineye intikal eden Ağrı Halkevi binasının, çeşitli kültürel hizmetlerde kullanılmak amacıyla Milli Eğitim Bakanlığına tahsis edilmesi Bakanlar Kurulu tarafından 10 Temmuz 1953 tarihinde kabul edilmiştir (BCA.Yer: 30-18-1-2, y.132-55-8.).

1953 yılında Ağrı esnaflarından Yunus Koç tarafından Başbakan Adnan Menderes'e çekilen telgrafta; Ağrı ilinde 1950 yılında faaliyete geçen Ağrı Erkek Sanat Okulu'nun 1953 yılında ilk mezunlarını vermesiyle bu okulun enstitü haline getirilmesini talep edilmiştir. Milli Eğitim Vekili Rifki Salim Burçak tarafından Ağrı Erkek Sanat Okulu 1953-1954 öğretim yılından itibaren, Enstitü olarak faaliyetine devam edeceği bildirilmiştir (BCA. Yer: 30-1-0-0, y. 90-566-1: 2-4.). 1953 yılında da Ağrı Cumhuriyet İlkokulu açılmıştır (Alpaslan, 1982: 250).

Ağrı iline bağlı ilçelerde mevcut ortaokullar; Doğubayazıt Ortaokulu 1948 yılında kurulmuştur. Eleşkirt Ortaokulu 1954-1955 ders yılında açılmıştır. Taşlıçay Ortaokulu 1958-1959 öğretim yılında kiralanan bir eğitimde açılmış 1958-1959 ders yılında ise yeni binasına taşınmıştır. Tutak Ortaokulu 1959-1960 ders yılında 29 öğrenci ile eğitime başlamıştır. Patnos Ortaokulu 1955-1956 ders yılında Hükümet konağının bir odasında eğitim başlamış 1956-1957 yılında Okul Yaptırma Derneği ve Bakanlığın desteği ile açılmıştır kendi binasında eğitime devam etmiştir. 1958 yılında Ağrı Kız Meslek Lisesi bünyesinde ortaokul açılmıştır (T.C. Ağrı Valiliği, 1969: 153-154). 1948 yılından 1960 yılına kadar Ağrı'da 7 ortaokul açılmıştır. Demokrat Parti iktidarı öncesinde Ağrı'da sadece bir ortaokul bulunmaktaydı.

Ağrı İli'nde 1933-1934 yılında kurulan Ağrı Ortaokulu, 1954-1955 eğitim öğretim yılında Naci Gökçe Lisesi'ne dönüştürülmüştür. İlk başta 9 öğretmen ve 53 öğrenci ile eğitim vermeye başlamıştır. Daha sonraki yıllarda öğretmen sayısı artmış ve öğrenci sayısı da yıldan

yıla artış göstermiştir. 1959–1960 yılında 12 öğretmen görev yapmış ve 147 öğrenci eğitim almıştır. Bu lise, ilk mezunlarını 1957 yılında vermiştir. (Devlet İstatistik Enstitüsü, 1973: 57; Demokrat Ağrı, 01.07.1957: 1). Demokrat Parti iktidarı döneminde Ağrı'da eğitim alanında yapılan önemli adımlardan biri de Ağrı Endüstri Meslek Lisesi'nin 1950 yılında ve Ağrı Kız Meslek Lisesi'nin 1958 yılında açılmasıdır. Bu okulların açılması, bölgede mesleki eğitim fırsatlarının artırılmasına ve öğrencilere daha fazla eğitim seçeneği sunulmasına katkı sağlamıştır (Alpaslan, 1982: 255). Demokrat Parti iktidarı döneminde Ağrı'da iki tanesi teknik bir tanesi ise genel lise olmak üzere toplam üç lise açılmıştır. Bu açılan liseler, Ağrı'daki eğitim sektörünün çeşitlendirilmesine ve öğrencilere daha fazla eğitim seçeneği sunulmasına katkıda bulunmuş olabilirler.

Milli Eğitime bağlı okulların dışında Ağrı'da sanat enstitüleri de çeşitli kurslar açarak halkın gelişimine katkı sağlamıştır. Bu kapsamda Ağrı Sanat Enstitüsü 1949-1950 yılında Demir İşleri, Tesviyecilik ve Ağaç İşleri olmak üzere üç dalda eğitim vermiştir. 1953 yılında 6, 1954'te 4, 1955'te 9, 1956'da 12, 1957'de 29, 1958'de 35, 1959'da 47 ve 1960 yılında ise 45 mezun vermiştir (T.C. Ağrı Valiliği, 1969: 148-150).

1954-1955 ders yılında, Ağrı'da 5 adet Halk Dershanesi açılmış, 5 öğretmen ders vermiş 165 öğrenci mezun olmuş, 1959–1960 ders yılında 7 dershane açılmış, 7 öğretmen ders vermiş ve 53 kişi mezun olmuştur (Devlet İstatistik Enstitüsü, 1973: 91).

Milli Eğitim Bakanlığının bütçesinden 1955'de gönderilen para ile Ağrı'da 10 okul açılmasına karar verilmiştir (Yayla Gazetesi, 06.17.1955: 1). 1955 yılında yapımına başlanan Eleşkirt ilçesinde bulunan ortaokul inşaatı için Haziran 1957 tarihinde valilik tarafından 15 bin lira ödenek ayrılmıştır. 1957 yılında Ağrı iline bağlı Taşlıçay ilçesinde 9 Haziran 1957 tarihinde Ağrı Valisi ve halkın katılımı ile ortaokul inşaatının temeli atılmıştır. İlk etapta 15 bin lira ödenek tahsis edilmiştir (Demokrat Ağrı, 13.06.1957: 1). Ekim 1958 tarihinde Maarif Vekili Celal Yardımcı'nın girişimleri ile Taşlıçay Ortaokulunun bitirilmesi için 40,000 lira ödenek tahsis edilmiştir (Demokrat Ağrı, 06.10.1958: 1).

Demokrat Ağrı Gazetesi'nin, 3 Temmuz 1957 tarihinde Devlet Vekili Ağrı Milletvekili Celal Yardımcı tarafından Ağrı'da 1957 yılının Eylül ayında yapımına başlanılacak olan şehrin lisesi için inşaat bedeli olarak 600 bin lira belirlenmiş; ihtiyaçlar ve dönemin koşulları nedeniyle keşif bedeli 1,5 milyon liraya yükseltilmiştir (Demokrat Ağrı, 03.07.1957: 1).

Doğubayazıt Erkek Sanat Enstitüsü 1958'de açılmış ve ilk öğrencilerini almaya başlamıştır (Yayla Gazetesi, 01.11.1958: 1). 22 Haziran 1958 tarihinde Ağrı Akşam Sanat Okulu yıl sonu münasebeti nedeniyle bir sergi düzenlemiştir. Üç gün devam eden sergiye, Ağrı Valisi, Tümen Komutanı, Milli Eğitim Müdürü ve halkın büyük katılımı gerçekleşmiştir (Karaköse Gazetesi, 23.06.1958: 1). Sanat okullarının çalışmaları ile halkın kültürel düzeyi artırılmaya çalışılmıştır.

Ağrı Valisi Hakkı Baykal, 17 Eylül 1958 tarihinde Ağrı şehrindeki yerel gazetecilere, şehrin ihtiyaçları ve eğitimle ilgili durum hakkında bilgi sunmuştur. Baykal'ın sunumunda paylaştığı bilgilere göre: Ağrı ilinde ve köylerde toplamda 200 okul bulunmaktadır. Ancak, birçok okulun ciddi bir şekilde hasar gördüğü ve kullanılamaz hale geldiği ifade edilmektedir. Ağrı Merkez'de yer alan Ağrı Selçuk İlkokulu ise 100 bin lira harcanarak inşa edilmiş, ancak mevcut durumu itibarıyla öğrencilere eğitim vermek için tehlikeli bir durumda bulunmaktadır. (Şark Ekspres, 19.09.1959: 1). Ağrı ilinin eğitim altyapısının ve okulların durumunun Vali Hakkı Baykal tarafından paylaşılan kaygılarını ve bilgilendirmelerini yansıtmaktadır. Ayrıca okulun eğitime açılmamasının sebebi muhtemelen okuldaki inşaat çalışmasının tam olarak bitirilmemiş olması muhtemeldir.

r Ağrı'da 1950-1960 yılları arasında ilköğretim sayısında belirgin bir artış gözlenmiştir. Bu dönemde, öğrenci sayısında da yaklaşık olarak iki kat artış yaşanmıştır. Ancak, ilköğretim alanında yaşanan bu büyümenin öğretmen sayısına yansımaları farklı bir seyir izlemiştir. Demokrat Parti'nin ikinci iktidarı döneminde öğretmen sayısında artış yaşanmışken, son dönemde bu sayı 32'ye düşmüştür.

Demokrat Parti'nin iktidara geldiği dönemde Ağrı ilinde 2 ortaöğretim kurumu bulunurken, 1960 yılına gelindiğinde bu sayı 5'e çıkmıştır. Ayrıca, aynı dönemde öğrenci ve öğretmen sayısında da dikkate değer bir artış gözlenmiştir. Özellikle öğrenci sayısının yaklaşık üç kat artması, ilköğretim ve ortaöğretim alanındaki büyümeyi yansıtmaktadır.

Bayındırlık ve Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 1960 yılı Ağrı ili imar programı tespit edilmiştir. Bu kapsamda 3 milyon lira ödenek ayrılmıştır. 28 köyde ilkokul yapılmasına karar verilmiştir (Şark Ekspres, 04.04.1960: 1).

Demokrat Parti iktidarı döneminde Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Ağrı iline yönelik eğitim ve kültür alanındaki kamu harcamaları ve yatırımları iki ayrı dönemde farklı miktarlarda gerçekleşmiştir: 1951-1955 yılları arasında Ağrı'ya eğitim ve kültür alanında yapılan kamu harcamaları ve yatırımları toplamda 4.499.552,38 lira olarak belirtilmektedir. Bu miktar, kişi başına 28,94 lira harcamaya denk gelmektedir. 1956–1960 döneminde ise Ağrı iline yapılan kamu harcamaları ve yatırımları önemli ölçüde artmış ve 13.791.739,38 lira olarak kaydedilmiştir. Bu dönemde kişi başına düşen harcama miktarı ise 76,05 lira olarak hesaplanmıştır. (Aşgın, 2000: 162-164).

Ağrı'ya Yapılan Sağlık Harcamaları ve Yatırımlar (1950–1960)

Demokrat Parti'nin tüzüğünde;

"fusumuzun ve istihsal kudretimizin çoğalması davasında büyük bir amil olan umumi sağlık işlerimiz, artan bir hızla ve planla yürütülmek ihtiyacındadır. Bunun için, bütçeden yeter tahsisat ayrılmasını, sıtma başta olmak üzere millî bünyeyi kemiren bütün hastalıklarla esaslı surette mücadele imkân ve vasıtalarının sağlanmasını ve bu maksatla, ilgili bakanlıklar ile de işbirliği yapılmasını, partimiz, memleketin en büyük ihtiyaçlarından sayar" denilmektedir (Demokrat Parti Tüzük ve Programı, 1949: 72-73; Topçu, 2017: 136).

Doğu Kalkınması kapsamında 1949'da Doğubayazıt'ta bir Sağlık Ocağı açılmasına karar verilmiş, 74.000 liralık ödenek ayrılmıştır (Ulus Gazetesi, 27.09.1949: 5). 1950 öncesi Ağrı ve ilçelerinde sadece bir Memleket Hastanesi mevcut idi. Karaköse Memleket Hastanesi beş

yataklı olarak 1930 yılında açılmıştır. Doktor ve hemşire sayısı yetersiz olduğu, eczane bulunmadığı, Ağrı Memleket Hastanesinde sadece bir doktorun çalıştığı dönemin Ağrı Milletvekili Ahmet Alpaslan tarafından rapor edilmiştir (BCA. Yer: 30-10-0-0, y.5-27-4).²

Ağrı Valiliği tarafından 20 Ekim 1950 tarihinde Başbakanlığa yazılan raporda şehirde bulunan Memleket Hastanesi'nin (Erzurum Gazetesi, 27.10.1930: 4), umumî muvazeneyle alınması talep edilmiştir. Sağlık Bakanlığı tarafından bu talebin kabul edilmesinin uygun olmadığı belirtilerek, 1951 yılında hastaneye ek ödenek verileceği ifade edilmiştir (BCA. Yer: 30-10-0-0, y.66-438-4: 9.). 1951 yılında Ağrı'da 18 doktor, 5 eczacı, 1 ebe ve 7 sağlık memuru görev yapmaktaydı (T. C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 1951: 150).

7 Eylül 1953 tarihinde Müteahhit Tahsin Tuna tarafından Patnos Sağlık Merkezi, Doktor Evi ve Garaj inşaatının ihalesi alınmıştır. Ancak betonarme ve demir temininin aksaması nedeniyle, sözleşme süresinin uzatılmasına karar verilmiştir. Bu uzatma kararı, Bayındırlık Bakanlığı adına Ağrı Valisi ile Müteahhit Tahsin Tuna arasında imzalanan sözleşme ile resmileştirilmiştir (BCA.Yer: 30-11-1-0, y.257-20-9.).

Ağrı iline bağlı Eleşkirt ilçesinde Sağlık Merkezi, Doktor Evi ve Garaj inşaatı için Bayındırlık Bakanlığı ve Müteahhit Muharrem Karadağlı arasında 18 Eylül 1953 tarihinde sözleşme imzalanmış ve 15 Ekim 1954 tarihinde bitirilmek şartıyla 177.841,36 liraya ihale edilmiştir. Fakat 16'ncı Maddeye bir fıkra eklenmesi Devlet Şurası Umumi Heyetinin 22 Eylül 1955; tarih ve 55-218/235 sayılı karar ile uygun görülmüştür. Bu yapıların yapılması için gerekli olan demir ve beton eksikliği nedeniyle sürenin 19 Eylül 1957 tarihine kadar uzatılması uygun görülmüştür (BCA.Yer: 30-11-1-0, y.256-11-11; BCA.Yer: 30-11-1-0, y.268-2-20.).

Ağrı Devlet Hastanesi ile Denizli Devlet Hastanesi birinci kısım inşaatları için 1956 yılında 375.000 lirayı geçmemek şartıyla 1957 yılı bütçesi dâhilinde girişim yapılması İcra Vekilleri Heyetince 14 Eylül 1956 tarihinde kararlaştırılmıştır (BCA.Yer: 30-18-1-2, y.144-78-4.).

Demokrat Ağrı Gazetesi'nin 3 Temmuz 1957 tarihinde Devlet Vekili olan Ağrı Milletvekili Celal Yardımcı tarafından, 1957 yılında Ağrı'da yapımına başlanan Ağrı Devlet Hastanesi için keşif bedeli olarak 1.5 milyon lira belirlendiği ve inşaatın yapımına başlandığı ifade edilmiştir (Demokrat Ağrı Gazetesi, 03.07.1957: 1). Demokrat Parti iktidarında sağlık sektörüne büyük önem verilmiştir. Ağrı'da bu durumdan faydalanmıştır.

5502 sayılı Hastalık ve Analık Sigortası Kanunu hükümlerinin 1 Ekim 1959 tarihinden itibaren Erzurum, Kars, Ağrı ve Erzincan illerinde uygulanması kanununun 46'ncı maddesine göre Bakanlar Kurulu 31 Ağustos 1959 tarihinde kararlaştırılmıştır (BCA.Yer: 30-18-1-2, y.153-48-5.).

Demokrat Parti iktidarı döneminde Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından Ağrı iline yönelik sağlık alanındaki kamu harcamaları ve yatırımları iki ayrı dönemde farklı miktarlarda gerçekleşmiştir: 1951–1955 döneminde Ağrı iline sağlık alanında yapılan kamu harcamaları ve yatırımları toplamda 926,173,88 lira olarak belirtilmektedir. Bu miktar, kişi başına 5,96 lira harcamaya denk gelmektedir. 1956–1960 döneminde ise Ağrı iline yapılan kamu harcamaları ve yatırımları önemli ölçüde artmış ve 2.681.677,18 lira olarak kaydedilmiştir. Bu dönemde kişi başına düşen harcama miktarı ise 14,79 lira olarak hesaplanmıştır. (Aşgın, 2000: 172–174). Demokrat Parti iktidarı döneminde Ağrı iline yönelik sağlık alanında yapılan kamu harcamalarının ve kişi başına düşen harcamaların arttığı görülmektedir. Bu tür yatırımların amacı genellikle sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması, hastanelerin modernleştirilmesi, sağlık personeli istihdamı ve sağlık altyapısının geliştirilmesidir. Bu sayede bölge halkına daha iyi sağlık hizmetleri sunulması amaçlanmış olabilir.

Demokrat Parti'nin 1950 yılında iktidara geldiği dönemde Ağrı ilinde sadece bir hastane bulunuyordu. Ancak iktidarlarının son yıllarında, Ağrı ilçelerinde yeni hastaneler inşa edilmesi sonucunda bu sayı dört hastaneye çıkmıştır. Ayrıca, hastanelerdeki yatak kapasitesi de artmış, 1950 yılında 50 olan yatak sayısı 85'e yükselmiştir. Bu gelişmelerle birlikte, tedavi gören hasta sayısı da belirgin bir şekilde artmıştır. 1950 yılında 1.964 kişi olan hasta sayısı, 1959 yılında yaklaşık altı kat artarak 11.231 kişiye ulaşmıştır. Bu sağlık alanındaki iyileştirmeler, o dönemdeki sağlık hizmetlerinin ve altyapısının geliştiğini göstermektedir.

Ağrı'ya Yapılan Tarım ve Hayvancılık Harcamaları ve Yatırımlar (1950-1960)

Ağrı'da tarım ve hayvancılık önemli bir geçim kaynağıdır. Fakat şehrin bulunduğu konum ve iklimin olumsuz koşulları nedeniyle geniş çaplı tarım faaliyetleri yapılamamaktadır. Şehrin topraklarının %65'i dağlık³ %28'i tarım arazisi ve %46'sı mera ve çayırardan oluşmaktadır. Şehrin yüzölçümü 11.376 km²'dir (Kaya, 2013: 299; Ceylan, 2021: 424). Şehrin başlıca tarım alanları; Ağrı- Eleşkirt, Doğubayazıt, Patnos ve Tutak ovalarıdır (Yazgan, 2012: 7). 1950'lerin başında yapılan ziraat sayım neticesine göre Ağrı'da hayvan yetiştiren 603 aile, toprakla uğraşan aile 2,078, hem tarım hem de hayvancılık ile uğraşan ise 14.226 kişi olup toplam 16.907 çiftçi bulunmaktadır (T.C. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1956: 130).

Demokrat Parti iktidarının ilk yılında şehirde üretilen tarımsal ürünler; 1950 yılında 1.703 hektarlık arazide 2.351 ton buğday üretimi gerçekleşmiş; arpa üretimi ise 583 hektarda 851 ton olmuştur. Ağrı ilinde üretimi gerçekleşen ürünler; arpa, buğday, çavdar, şekerpancarı, yonca ve yulaf gösterilebilir. Hayvan türü olarak da sığır, koyun, tiftik keçileri, at, katır, eşek, manda, hindi ve kaz gösterilebilir (T.C. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1956: 20–22).

Ağrı Valiliği tarafından 20 Ekim 1950 tarihinde Başbakanlığa yazılan raporda; şehirde bir Tohum Islah İstasyonu ile bir Hara Tesisi kurulması, Zirai Donatım Kurumunun bir şubesinin açılması ve Eleşkirt'te bulunan ovanın sulanabilmesi için Şeryan Suyuna bir baraj talep edilmiştir. Tarım Bakanlığı tarafından inceleme yapılmış ve Ağrı'da şimdilik bir islah istasyonu kurulmasına gerek olmadığı belirtilerek, hara için ise Van'ın Erciş mevkiinde "Doğu Altındere Harası" bulunduğu için bu talebe olumsuz cevap verilmiştir. Zirai Donatım Kurumunun

2 Aslında Osmanlı döneminde salgın hastalıkların önlenmesi için Doğubayazıt'a bağlı Kızıldize köyünde bir karantinahane inşa edilmiştir. Burada bulunan doktorlar genel olarak halk sağlığı ile de ilgilenmişlerdir. Ancak mali problemler dolayısıyla istenilen düzeyde bir verim alınamamış ve 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar varlığını devam ettirebilmiştir. Bkz. Hakan Kaya, Hayrettin Pulat, "Osmanlı-İran Sınırında Bir Karantinahane: Kızıldize", *Geçmişten Günümüze Salgın ve Yansımaları Multidisipliner Bir Yaklaşım*, Ed. Murat Yıldırım, Fatma Kılınc, Akif Öztürk, Akademisyen Yayınevi, Ankara, 2022, s.37–55.

3 Dağlık arazinin belli bir kısmı ise mera ve çayırardan oluşmaktadır.

kurulması noktasında mali bakımdan imkânsız olduğu Doğubayazıt ve Diyardin ilçelerinin Osmanpaşa Suyu ile sulanması incelenmiş ve buna imkân olmadığına karar verilmiş, Eleşkirt Ovası'nın sulanma durumu ise ileri bir tarihe bırakıldığı ifade edilmiştir (BCA.Yer: 30-10-0-0, y.66-438-4: 8-10). Türkiye'deki kalkınma ve altyapı projelerinin dağılımının coğrafi ve siyasi faktörlere bağlı olarak değişebildiğini görülebilmektedir. Ağrı'nın, modern sulama tesisleri ve tarım alanları için istediği desteği alamamasının muhtemel sebepleri olarak, Coğrafi Konumu, siyasi faktörler, kaynak gösterilebilir.

Ağrı'da bulunan hazineye ait olan 106,5 dekarlık hazine arazisinin bölge sığırlarının ıslahı maksadıyla bir boğa bakım ve aşım durağı kurulması için Tarım Bakanlığına tahsis edilmesi; 904 Sayılı Kanunun 5'inci Maddesine göre Bakanlar Kurulu 9 Eylül 1953 tarihinde kararlaştırılmıştır (BCA.Yer: 30-18-1-2, y. 133-74-11.). Ağrı ve ilçelerinin geniş mera ve otlaklara sahip olması, büyükbaş hayvancılığın bu bölgede potansiyel olarak geliştirilebileceği anlamına gelmektedir. Bu potansiyeli gören Demokrat Parti iktidarı, 1950-1954 yılları arasında Ağrı ilinin hayvancılık sektörünü geliştirmek amacıyla bazı yerel girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimlerin amacı, bölgedeki hayvancılık potansiyelini daha iyi değerlendirmek, çiftçilere destek sağlamak ve yerel ekonomiyi canlandırmaktır.

Demokrat Parti iktidarı döneminde daha modern ve planlı bir şekilde bataklıkların kurutulması, sulama faaliyetlerinin yapılması, suların değerlerinin tahsisi, taşkın sular ve sellere karşı koruyucu tedbirler vb. durumlar için Devlet Su İşleri İdaresi 18 Aralık 1953'de kurulmuş ve 1954 yılında ise teşkilatlanmıştır (Resmi Gazete, 25.12.1953: 7825-7831). 1950-1954 yılları arasındaki dönem, Türkiye'de önemli siyasi ve idari değişikliklere sahne olmuştur. Bu dönemde Demokrat Parti iktidara gelmiş ve yeni devlet kurumları kurularak teşkilatlı bir şekilde çalışmalara başlanmıştır.

Ağrı ilinde tarım ve hayvancılık sektörünün modern yöntemlerle geliştirilmesi amacıyla Demokrat Parti döneminde iki sulama projesi başlatılmıştır: İki, Ağrı-Eleşkirt Ovası Sulama İş: Projenin keşif bedeli 443 bin lira olarak belirlenmiştir. Bitirilmesi planlanan tarih 1955 yılının sonudur. Proje tamamlandığında 60.000 dönüm arazinin sulanması hedeflenmiştir. İkinci olarak Doğubayazıt-Gürbulak Sulama Hattı: Bu sulama hattının ilk kısmı 344 bin lira keşif bedeli ile tamamlanmıştır ve 40.000 dönüm arazinin sulanmasını sağlamıştır. İkinci kısım inşaatı ise 1953 yılında başlamıştır. İkinci kısım için keşif bedeli/ihale 638 bin lira olarak belirlenmiş ve 30 Kasım 1955 tarihine kadar tamamlanması planlanmıştır. Bu proje tamamlandığında 25.000 dönüm arazinin sulanması öngörülmüştür (BCA.Yer: 30-1-0-0.y. 74-47-.8.). Bu projeler, tarım ve hayvancılık sektörünün geliştirilmesi ve sulama altyapısının modernize edilmesi amacıyla gerçekleştirilmiş önemli altyapı çalışmalarını oluşturmaktadır.

Bazı dönemlerde çiftçiler mahsul ekimi ve temini noktasında çeşitli zorluklar yaşamışlardır. Bu çerçevede 1956'da Ağrı'da bulunan çiftçiler tarafından ihtiyaç duyulan 200 ton yemliğin Toprak Mahsulleri Ofisi Umum Müdürlüğü'nce tahsil edilmesi Ziraat Vekilliği tarafından kabul edilmiştir (BCA.Yer: 30-1-0-0, y.80-509-14.).

Doğubayazıt bölgesindeki hayvanlar ile Iğdır Devlet Üretme Çiftliği hayvanlarının otlatılması için Ağrı ve Dil Yasak Bölgelerine girmelerinin izin verilmesi İcra Vekilleri Heyetince 21 Nisan 1956 tarihinde kararlaştırılmıştır (BCA.Yer: 30-18-1-2, y.142-36-2.). Cumhuriyet dönemi hükümetleri tarafından yaşanan çeşitli asayiş olayları nedeniyle yasak bölgeler oluşturulmuştur. Demokrat Parti dönemiyle bu yasak bölgeler halkın kullanımına açılmıştır.

Ağrı Orman Fidanlık Müdürlüğü 1956 yılında kurulmuştur. Fidanlık bölgesi için Ağrı Merkez, Eleşkirt, Taşlıçay, Tutak, Patnos, Hamur, Doğubayazıt ve Diyardin ilçeleri seçilmiştir. 1956 yılında şeflik olarak kurulmuş 1967'de müdürlük haline getirilmiştir. Bu kurumun amacı; şehrin ağaçsız alanlarını yeşillendirmek ve yakacak ihtiyacını kısmen sağlamaktır (T.C. Ağrı Valiliği, 1969: 198).

Erzurum Şeker Fabrikası (30 Eylül 1956) açıldıktan sonra Ağrı Ziraat Bölge Şefliği 1955 senesinde kurulmuştur. Ağrı, Eleşkirt, Hamur, Tutak, Taşlıçay, Diyardin ve Doğubayazıt ilçelerini içine alan geniş bir alanda şeker ekimi desteklenmiştir. Bölge Şefliği tarafından 1956 yılında 6.169 dönüm arazide 3.988 ton, 1957'de 10.177 dönüm arazide 3.726 ton, 1958'de 9.458 dönüm arazide 4.559 ton, 1959'da 7.046 üretim dönüm arazide 6.025 ton üretim sağlanmıştır (T.C. Ağrı Valiliği, 1969: 195).

Ağrı ilinde tarımın modern koşullarda yapılması için 1958 yılında Ağrı Ziraat Müdürlüğü, Teknik Ziraat Teşkilatı haline getirilmiştir. Bu kapsamda ilçelerde bulunan Ziraat muallimlikleri de ziraat teknisyenleri statüsüne çevrilmiştir. Yeni oluşturulan teşkilat sayesinde zirai sahada daha aktif ve etkin bir çalışma hayata geçirilmesi planlanmıştır (Karaköse Gazetesi, 23.08.1958: 1).

Ağrı'da çiftçilerin üretmiş olduğu mahsulleri ya yerli halka ya da devlet kurumlarına satma yolu izledikleri görülmüştür. Bu minvalde Toprak Mahsulleri Ofisi 1957 yılında 715 ton buğday, 1658 ton arpa ve 2 ton çavdar satın almıştır. 1958'de Toprak Mahsulleri Ofisi Ağrı'da tarımı desteklemek için 1600 ton buğday, 2230 ton arpa ve 10 ton çavdar alımı gerçekleştirmiş olup halka ödediği para 1.208.537 lira olmuştur (Karaköse Gazetesi, 19.09.1958: 1).

Demokrat Parti döneminde tarım sektörünün teşvik edilmesi ve desteklenmesi, yukarıdaki tabloda da açıkça görülmektedir. 1950 yılından 1960 yılına kadar olan 10 yıllık süre zarfında tarımsal üretimde dikkate değer bir artış yaşanmıştır. Bu dönemde ekilen alan ile üretim miktarı yaklaşık olarak üç kat artmıştır. Ağrı Merkez ve ilçelerinde, genellikle buğday ve arpa ekimi yaygın bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, Merkeze bağlı bazı köylerde patates, şekerpancarı, soğan ve meyve ekimi gibi çeşitli tarım ürünleri yetiştirilmiştir. Bu teşvikler ve tarım alanındaki büyüme, dönemin ekonomik gelişimine önemli katkılarda bulunmuş ve tarımsal üretimi artırmıştır.

Ağrı'da 1952 yılında tarım için kullanılan araçlar ve miktarları şu şekildedir: Karasaban: 31.054, adet, pulluk: 1.773 adet, traktör: 72 adet, ekremöz⁴ 425 adet, selektör: 1 adet 1957-1961 yılları arasında ise bu tarım araçlarının miktarlarında değişiklikler yaşanmıştır: Pulluk miktarı azalmış ve 634 adede düşmüştür. Traktör sayısı ise 1961 yılına doğru dört kat artarak 72'den 288'e yükselmiştir. Ekremöz miktarı nispeten değişmemiş ve 1961 yılında 450 adete çıkmıştır. Selektör miktarı artmış ve 1961'de 5 adete yükselmiştir. Biçerdöver, 1961

4 Ekremöz, sütün içindeki yağlı yapıyı kaymağa dönüştüren aygıt.

yılında 23 adet olmuştur (Ceylan, 2021: 441). Bu veriler, tarım sektöründeki mekanizasyonun Ağrı ilinde zaman içinde arttığını ve tarım araçlarının kullanımının yaygınlaştığını göstermektedir.

Ağrı ilinde tarla sürümünde halen ilkel yöntemler kullanıldığı için at, sığır ve manda gibi hayvanların sayısında artış meydana gelmiştir. 10 yıllık süre zarfında deve, kıl keçisi ve tiftik keçisi sayısında da azalmalar meydana gelmiştir.

Ağrı ve ilçelerinde hayvancılık dağılımına göz attığımızda, koyun üretimi ve ticaretinin özellikle Doğubayazıt, Diyadin ve Eleşkirt ilçelerinde yoğunlaştığını görüyoruz. Bu ilçelerde koyun yetiştiriciliği, hayvancılık sektörünün önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Keçi yetiştiriciliği ise Doğubayazıt, Tutak ve Diyadin ilçelerinde daha fazla yapılmaktadır. Bu bölgelerde keçi yetiştiriciliği, hayvancılık faaliyetlerinin önemli bir bileşenidir. Büyükbaş hayvanlar, özellikle Ağrı Merkez, Eleşkirt ve Doğubayazıt ilçelerinde daha fazla bulunmaktadır. Bu ilçelerde sığır yetiştiriciliği daha yaygınken, Tutak ve Patnos gibi ilçelerde ise büyükbaş hayvan sayısı daha azdır. (Özmen, 1969: 34).

1947 yılından 1960 yılına kadar süren dönemde, İller Bankası kârından Ağrı iline önemli tarım harcamaları yapılmıştır. Bu harcamalar, tarım sektörünün gelişimine katkıda bulunmuş ve köylerin tarımsal üretim kapasitelerini artırmıştır. Özellikle 23.000 lira karşılığında Yoncalı köyüne traktör alımı, 1948'de 9.609 lira ile Doğubayazıt Aşağı Telçeker köyüne traktör alımı, 1950'de 23.000 lira karşılığında Merkez Yurtpınar köyüne ve Patnos-Kaynıca köyüne traktör alımı gibi yatırımlar, tarımın modernize edilmesine önemli bir katkı sağlamıştır. Ayrıca, tarım aletleri satın alımı, değirmen yapımı, mera ıslahı ve fidanlık tesisleri gibi projelerle tarım sektörü desteklenmiş ve kırsal bölgelerin ekonomik gelişimine katkı sağlanmıştır. Bu yatırımlar, Ağrı ilinin tarımsal potansiyelini artırmış ve bölgenin tarım alanındaki ilerlemesine önemli bir temel oluşturmuştur (T.C. Ağrı Valiliği, 1969: 207).

Demokrat Parti iktidarı döneminde Tarım Bakanlığı tarafından Ağrı iline yönelik tarım ve hayvancılık alanındaki kamu harcamaları ve yatırımları iki ayrı dönemde farklı miktarlarda gerçekleştirilmiştir. 1951–1955 Dönemi: Bu dönemde Ağrı iline yapılan kamu harcamaları ve yatırımları toplamda 520.450,34 lira olarak belirtilmektedir. Bu miktar, kişi başına 3,35 lira harcamaya denk gelmektedir. 1956–1960 Döneminde ise Ağrı'ya yapılan kamu harcamaları ve yatırımları artmış ve 948.713,09 lira olarak kaydedilmiştir. Bu dönemde kişi başına düşen harcama miktarı 5,23 lira olarak hesaplanmıştır (Aşgın, 2000: 184–185). Verilere göre, Demokrat Parti iktidarı döneminde Ağrı iline yönelik tarım ve hayvancılık alanında yapılan kamu harcamalarının arttığı ve kişi başına düşen harcamaların da arttığı görülmektedir. Bu tür yatırımların amaçları genellikle tarım ve hayvancılık sektörünün geliştirilmesi, çiftçilere destek sağlanması ve tarım verimliliğinin artırılmasıdır.

Cumhuriyet dönemiyle birlikte Osmanlı Devleti'nin vakıflar aracılığıyla yürüttüğü imar işlemleri, modern devlet anlayışı çerçevesinde kamu kurumları tarafından yürütülmeye başlanmıştır. Bu dönemde Cumhuriyet hükümeti, daha etkili ve merkezi bir yönetim anlayışını benimsemiş ve devletin rolünü bu tür işlemleri düzenlemekte ve denetlemekte genişletmiştir. Ayrıca, Cumhuriyet döneminde kurulan çeşitli bankalar, ekonomik kalkınma ve refahın artırılması hedefleri doğrultusunda önemli bir rol oynamıştır. Bu bankalar, sermaye birikimi oluşturmak, yatırımları finanse etmek ve ekonominin büyümesini desteklemek amacıyla kurulmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Amerika'nın Türkiye ve Avrupa'ya mali yardımları, Türkiye'nin ekonomik kalkınma ve yeniden yapılanma sürecine önemli bir destek sağlamıştır. Bu yardımlar, ülkenin altyapısının güçlendirilmesi, sanayinin geliştirilmesi ve ekonominin canlandırılması gibi alanlarda kullanılmıştır. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte kamu harcamalarında ve yatırımlarında ciddi bir artış yaşanmıştır. Bu dönemde yapılan yatırımlar, ülkenin ekonomik büyümesini hızlandırmış, altyapıyı güçlendirmiş ve refah seviyesini artırmıştır. Bu gelişmeler, Türkiye'nin modern bir ekonomiye ve devlete doğru ilerlemesine katkıda bulunmuştur.

Ağrı ilinde 1950–1960 yılları arasındaki süre zarfında bayındırlık alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemde şehrin ana yolları ve ulusal yollar için önemli harcamalar yapılmıştır. Ayrıca, İller Bankası tarafından sağlanan destekle şehrin su sorununun çözümüne çalışılmıştır. Bu, su temini şehrin altyapısının geliştirilmesi ve su kaynaklarının daha etkili bir şekilde kullanılması anlamına gelmiştir. Elektrik sorunu da bu dönemde ele alınmış ve hidroelektrik santrali kurularak şehrin elektrik ihtiyacının büyük ölçüde karşılanması sağlanmıştır. Bu, enerji altyapısının modernize edilmesi ve enerji kesintilerinin azaltılması açısından önemli bir adımdır. Ayrıca, Demokrat Parti iktidarı döneminde Ağrı'da asayiş problemlerinin büyük ölçüde önlenmiştir. Ancak iktidarın son döneminde Tutak ilçesinde yaşanan olaylar nedeniyle Tutak Kaymakamı görevden alınmış ve olaylara karışan bir aşiret Patnos'a göç ettirilmiştir. Bu olaylar, yönetim ve güvenlikle ilgili hassas bir dönemin yansımaları olarak görünmektedir.

Şehirlerin gelişmişlik düzeyi, aynı zamanda bu şehirlerde verilen eğitim düzeyleriyle doğrudan ilgilidir. Bu çerçevede Demokrat Parti döneminde sosyo- kültürel ve eğitim alanında Ağrı'da tespit edilebildiği kadarıyla önceki dönemlere göre kamu harcaması ve yatırımları artmıştır. Ancak niceliksel olarak meydana gelen bu artışın niteliğe ne derece yansıdığına dair herhangi bir veri bu dönemde tespit edilememiştir. Daha sonraları ise bu kurumlardan mezun olanların değişik kamu görevlerinde istihdam oldukları göz önüne alındığında uzun vadede eğitim ve kültür alanında yapılan yatırımların semere verdiği söylenebilir. Özellikle Demokrat Parti iktidarı öncesinde Ağrı'da lise eğitimi almak isteyen öğrenciler şehirde lise bulunmadığı için yakın memleketlere eğitim almak amacıyla gitmekteydi. Demokrat Parti iktidarında bir genel lise iki teknik lise açılmıştır. 1950 yılına kadar Ağrı'da ortaokul sayısı iki iken bu dönemde sayı yediye çıkmıştır.

Ağrı'da Demokrat Parti iktidarı öncesinde sağlık sektörünün istenilen düzeyde olmadığı ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin iktidarının son yıllarında sadece bir hastane faaliyetleyen 1950–1960 döneminde yapılan kamu harcamaları ve yatırımları sonucunda hastane sayısının dört katına çıktığı anlaşılıyor. Ayrıca, bu dönemde şehrin sağlık personeli ihtiyacının bir nebze olsun giderildiği ve 10 yıllık süre zarfında Ağrı'da hem kişi başına hem de sağlık bütçesine ayrılan ödeneklerde artış olduğu görülmüştür.

Ağrı bulunduğu konum ve yer şekilleri sebebiyle tarım ve hayvancılığın önemli geçim kaynaklarından biri olması ve İller Bankası'nın desteğiyle tarımın geliştirilmesi önemli bir gelişmedir. Meraların ıslah edilmesi ve sulama kanallarının yapılması, tarımın verimliliğini

artırmak için temel altyapı adımlarıdır. Zirai araçlarda artışın olması da tarımın mekanize edilmesi ve iş gücü verimliliğinin artması açısından olumlu bir etki meydana getirmiştir.

Demokrat Parti döneminde gerçekleştirilen kamu harcamaları ve yatırımlar, Ağrı şehrini tam anlamıyla dört başı mamur bir hale getirmemiş olabilir, ancak gelecekteki kamu harcamalarına ve altyapı projelerine zemin hazırlamak açısından büyük bir önem taşımaktadır. Bu dönemde atılan adımlar, şehrin kalkınma potansiyelini artırmış ve daha sonraki yıllarda yapılacak olan altyapı projeleri için bir temel oluşturmuştur. Ağrı'nın gelişimi ve modernleşmesi için bu tür yatırımların devam etmesi gerekmektedir. Bu nedenle, Demokrat Parti dönemindeki kamu harcamaları ve yatırımları, şehir için önemli olduğu aşikârdır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Fikir – H.A., S.D.; Tasarım – H.A., S.D.; Denetim – H.A., S.D.; Kaynaklar – H.A., S.D.; Malzemeler – H.A., S.D.; Veri Toplama ve/veya İşleme – H.A., S.D.; Analiz ve/veya Yorum – H.A., S.D.; Literatür Taraması – H.A., S.D.; Yazma – H.A., S.D.; Eleştirel İnceleme – H.A., S.D.; Diğer – H.A., S.D.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemişlerdir.

Finansal Destek: Bu çalışma için herhangi bir kurum veya kişiden finansal destek alınmamıştır.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Concept – H.A., S.D.; Design – H.A., S.D.; Supervision – H.A., S.D.; Resources – H.A., S.D.; Materials – H.A., S.D.; Data Collection and/or Processing – H.A., S.D.; Analysis and/or Interpretation – H.A., S.D.; Literature Search – H.A., S.D.; Writing Manuscript – H.A., S.D.; Critical Review – H.A., S.D.; Other – H.A., S.D.

Declaration of Interests: The authors declare that they have no competing interest.

Funding: The authors declare that this study received no financial support.

Kaynaklar

Arşivler

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

Sürelî Yayınlar

Cumhuriyet Gazetesi (1948)
Demokrat Ağrı (1957-58)
Erzurum Gazetesi (1930)
Karaköse Gazetesi (1958-59)
Resmî Gazete (1934,1950,1953,1958,1960)
Şark Ekspres Gazetesi (1960)
Ulus Gazetesi (1947,1949,1960)
Yayla Gazetesi (1953, 1955,1958)

Resmî Yayınlar

Devlet İstatistik Enstitüsü. (1973). *Millî Eğitimde 50 Yıl 1923-1973*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
T. C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü. (1951). *İstatistik Yıllığı 1951*. Ankara.
T.C. Ağrı Valiliği. (1969). *Ağrı İl Yıllığı 1967*. Ankara.
T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü. (1951). *İstatistik Yıllığı 1951*. Ankara.
T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü. (Yok). *1959 İstatistik Yıllığı*. Ankara.
T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü. (tarih yok). *1959 İstatistik Yıllığı*.
T.C. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü. (1956). *1950 Ziraat Sayımı Neticeleri*. Ankara.

Telif ve Tetkik Eserler

Alpaslan, İ. (1982). *Atatürk Yılında Ağrı*. Ankara: Yok.
Aşgın: (2000). *Cumhuriyet Döneminde Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları (1946-1960)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
Bayartan, M. (2008). Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 157-175.
1949, Aralık). *Bayındırlık Dergisi*, 33.
Boratav, K. (2019). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2015*. Ankara: İmge Kitabevi.
Ceylan, O. (2021). 1950-1980 Arası Dönemde Ağrı'nın Kırsal Kesiminde Gündelik Hayat, Tarım Ve Hayvancılık. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXXVII, 419-458.
Demokrat Parti Tüzüğü. (tarih yok). Haziran 8, 2023 tarihinde <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/766/199602109.pdf?sequence=3&isAllowed=y> adresinden alındı
Demokrat Parti Tüzük ve Programı. (1949). Doğu Matbaası.
Edizdoğan, N. Ç. (2021). *Kamu Maliyesi*. Bursa: Ekin Yayınları.
Kaya, F. (2013). Ağrı Merkez İlçede Köy Yerleşmelerinin Coğrafi Şartlarla İlişkisi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(8), 297-328.
Kopar, M. (2009). *Cumhuriyet Halk Partisi Döneminde Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1927-1950)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
Özdemir, N. (2006). *Cumhuriyet Dönemi Karayolu Politikası (1923-1960)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Türkiye Cumhuriyeti Tarihi) Anabilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi).

- Özmen, Ü. (1969). *Kent Kent Türkiye: Ağrı*. İstanbul: Garanti Matbaası.
- Pulat, H. (2022). 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Tutak Kazasında Toplumsal Çalkantılar: Aşiretlerin Taht-ı Nizama alınmasına yönelik Girişimler ve Sened-i Umumi. H. Ç. Kaya içinde, *Eski Çağ'dan Günümüze Tutak ve Hamur(Şelve)* (s. 209-211). İstanbul.
- Topçu, İ. (2017). Demokrat Parti Dönemi Kars'a Yapılan Kamu Harcamaları. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İİBF Dergisi*, 8(15), 129-149.
- Tunç, V. (2019). *1946-1960 Yılları Arasında Van Gölü Havzası'nda Kamu Yatırımları ve Harcamaları*. 57. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Türkiye Cumhuriyeti Bilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi).
- Ulutürk: (1997). *Kamu Harcamalarının Rolü, Gelişimi ve Etkileşimde Bulunduğu Değişkenler Açısından Kuramsal ve Ampirik Bir Değerlendirilmesi: Türkiye Değerlendirmesi, 1963-1993*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi).
- Yazgan, Ş. K. (2012). Ağrı İlinin Kırsal Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(22), 5-10.
- Yediyıldız, B. (2012). Vakıf. B. Yediyıldız içinde, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (s. 479-486). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Structured Abstract

This study aims to analyze the impact of public expenditures and investments made by the state on regional development and economic growth in the underdeveloped regions of Turkey bordering Iran. Within the scope of the study, public expenditures and investments in the province of Ağrı are analyzed, and the period of the Democratic Party government is selected in this process. In the study, the data obtained from the Presidency Republican Archive, TÜİK, local and national press were mainly used.

In order to evaluate how public expenditures and investments made for the province of Ağrı during the period when the Democratic Party was in power contributed to the development process of the region, a quantitative analysis was conducted to identify the areas of expenditure and investment. In this context Public Order and Security: In order to ensure public order and security in Ağrı province, expenditures were made on strengthening the police organization, public security projects, and security infrastructure. Public Works and Infrastructure: Public works projects such as roads, bridges, water supply, and sewerage were undertaken to strengthen the infrastructure of the region. Education and Culture: Expenditures in the education sector were concentrated in areas such as the construction of schools and support for educational programs, while support for cultural events and facilities was aimed at preserving the region's cultural identity. Health: Expenditure on health services was concentrated in areas such as the construction of hospitals and the employment of health personnel. Agriculture and Livestock: Support for the agriculture and livestock sectors, irrigation projects, and the provision of agricultural equipment were undertaken to address the city's deficiencies.

After the Democratic Party came to power, there was a significant increase in public expenditures and investments. The investments made during this period accelerated the country's economic growth, strengthened infrastructure, and increased the level of welfare. These developments contributed to Turkey's progress towards a modern economy and state.

The public expenditures and investments made during the Democratic Party period may not have completely transformed the city of Ağrı, but they are of great importance in terms of paving the way for future public expenditures and infrastructure projects. The steps taken during this period increased the city's development potential and laid the groundwork for infrastructure projects to be undertaken in the following years. Such investments need to continue for the development and modernization of Ağrı. Therefore, it is obvious that public expenditures and investments during the Democratic Party period were important for the city.